

“התקווה” – האם תוחלף? האם לא תעוגן בחוק?

מחבר ההימנון הלאומי נפתלי הרץ אימבר טען כי השיר חובר כבר בשנת 1877 * ירושלים מוזכרת בו במחצית מעשרת בתיו * המשורר חיבר עוד שירים על “העיר בה דוד חנה”

צבי צמרת

נפתלי הרץ אימבר, משוררה של ‘התקווה’, חי בארץ-ישראל בסך-הכל חמש שנים, מנובמבר 1882 ועד סוף הקיץ של 1887, ורק את חלקן עשה בירושלים.¹ אולם הוא היה מגדולי החולמים על תקומת ירושלים. שירתו סייעה לחיזוק הדימוי של “ארץ ציון וירושלים” ולחיבור בין שורשיו הדתיים-היסטוריים של עם ישראל ובין הלאומית היהודית הצומחת. בספר שיריו ‘ברקאי’, טען ביוהרה, כי היה הראשון שהשפיע על העם היהודי לשוב לציון.² ב‘צואתו שבעל פה’ אמר: “אני הנני ההתחלה של התנועה הציונית האמיתית”³. טענתו זו היא, כמובן, מוגזמת. אולם אין ספק כי היה בין הראשונים אשר הפיחו את גחלת הזיקה הלאומית של העם היהודי לארץ-ישראל ולעיר הקודש. נפתלי הרץ אימבר כתב שירים על מושבות עבריות רבות בארץ, אך הוא הירבה במיוחד לשורר על ירושלים. שלום שטרייט, מאישי הרוח הבולטים בעלייה השנייה, קבע כי למרות זרותו בנוף הארץ-ישראלי הוא “נעשה למשורר העממי שבכולם” ובשיריו חשים את “המגע המוחשי עם ציון”⁴. ד”ר יהושע השל ייבין, הסופר, העיתונאי והעורך, כינה את אותו “אבי השירה הארץ-ישראלית” ופסק כי אימבר תיאר את הארץ “לא כגן חלומות אלא כאדמה ממשית, שמתפקידה להיות משכן לעם”⁵. דב סדן, המבקר ואיש-הרוח, סיכם כך: “[הוא היה אחד ממצית] המדורה של אהבת-ציון, מראשי משורריה, בין כאידיאל ובין כמעשה, בין כהלך נפש של געגועים ובין כמראה עינים של בנין”⁶. אימבר ידוע כמשורר ‘התקווה’ – אולם חייו האישיים, הבוהמיניים, האנרכיסטיים, העיבו על גדלותו כמחבר ההימנון הציוני. נאמר עליו כי ההימנון העיקר עליו כדבשת: הוא גדל וגדל מעל גופו, עד שדיכא בכובדו את האיש עצמו.⁷ לא פעם

ד”ר צבי צמרת הוא היסטוריון, מחנך ולשעבר מנכ”ל יד יצחק בן צבי. מרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה, במכללת שערי משפט ובמכללת הרצוג.

חלוקות הדעות היכן נכתבה 'התקווה' ומתי נכתבה. אימבר עצמו טען – במאמר אוטוביוגרפי קצר שפירסם בעיתון אידי בניר-יורק – כי חיבר את טיוטת השיר עוד בשנת 1877 ביאסי שברומניה (עשרים שנים לפני הקונגרס הציוני הראשון!). לעדותו זו נמצאו עוררים מצד אישים, שטענו כי הם היו נוכחים בעת כתיבת חלקים של ההימנון. לדברי עדים שונים, לפחות כמה מבתי-השיר התחברו בארץ-ישראל⁸. אליהו הכהן, גדול חוקרי הזמר העברי, קובע כי אימבר נהג להסתובב ברחבי הארץ וטיוטת השיר בידו, כשהזמן להתארח במקומות שונים היה לוגם כוסית-יין, שולף את הטיוטה, קורא בהתלהבות בתים אחדים – ולעיתים מוסיף אחרים. כך עשה בין השנים תרמ"ב לתרמ"ו (כלומר, בין 1882 ל-1886) בדליית הכרמל, בראשון-לציון ובגדרה⁹. בשיר 'התקווה' יש עשרה בתים. מחצית הבתים מזכירים במפורש את ירושלים ואחרים מדגישים את הזיקה לארץ האבות ולנחלת האבות. אלה עשרת בתי השיר אשר נותרו בידינו:

כל עוד בלבב פנימה,
נפש יהודי הומיה,
ולפאתי מזרח קדימה,
עין לציון צופיה.

עוד לא אבדה תקוותנו,
התקווה הנושנה,
לשוב לארץ אבותינו,
לעיר בה דוד חנה.

כל עוד דמעות מעינינו,
יזלו כגשם נדבות,
ורבבות מבני עמנו,
עוד הולכים על קברי אבות.

כל עוד חומת מחמדנו
לעינינו מופעת,
ועל חורבן מקדשנו
עין אחת עוד דומעת.

כל עוד מי הירדן בגאון
מלוא גדותיו יזלו,
ולים כינרת בשאון

בקול המולה יפולו.

כל עוד שמה עלי דרכים,
שער יכת שאיה,
ובין חורבות ירושלים,
עוד בת ציון בוכיה

כל עוד דמעות טהורות,
מעין בת עמי נוזלות,
ולבכות לציון בראש אשמורות,
עוד תקום בחצי לילות.

כל עוד נטפי דם בעורקינו,
רצוא ושוב יזלו,
ועלי קברות אבותינו,
עוד אגלי טל יפלו

כל עוד רגש אהבת הלאום
בלב היהודי פועם,
עוד נוכל קוות גם היום
כי עוד ירחמנו אל זועם¹⁰

שמעו אחי בארץ נודי
את קול אחד חוזינו:
כי רק עם אחרון היהודי
גם אחרית תקוותנו!¹¹

'התקווה' של אימבר מעידה על יחס עמוק למסורת הדורות¹². השירה מלאה געגועים לארץ האבות ובראש וראשונה לירושלים. בזכות זאת היא נהפכה להימנון הציוני. החוקר יעקב בקוב טוען, כי 'התקווה' הושרה כבר בסוף המאה התשע עשרה בכמה אירועים ציוניים (למשל, באסיפה ציונית שהתקיימה בווינה בשנת 1896, בנוכחותו של הרצל)¹³. יעקב דה האז, ממשתתפי הקונגרס הציוני הראשון, הזכיר כי כמה מצירי הקונגרס, שרו את 'התקווה' ברחובות באזל לפני הקונגרס¹⁴. אולם, אליהו הכהן פוסק כי בשלושת הקונגרסים הראשונים – לא הגיעו להסכמה על הימנון התנועה הציונית. לטענתו, בסיום הקונגרס הרביעי, שהיה בלונדון ב-1900, היו חייבים לשיר את ההימנון האנגלי ולפתע, באורח ספונטני, פרצה

מבין הקהל לצד ההימנון הבריטי גם שירת 'התקווה'. הצמרת הציונית הבינה כי העם הופך את שירו של אימבר להימנון הציוני. 'התקווה' התקבעה רק בקונגרס הציוני השישי, אשר התקיים בבאזל בשנת 1903 ('קונגרס אוגנדה'). אחת הסיבות העיקריות לכך היתה השורה הכל-כך מרגשת 'עין לציון צופיה' שהושרה כהפגנת-מחאה בידי הצירים¹⁵.

אויסקין: ריפיון מוסיקלי

מראשית המאה, חיי 'התקווה' אינם פשוטים. מנחם אויסקין השיים עצמו מומחה למוסיקה וקבל על הרפיון המוסיקלי שלו. המלחין יואל אנגל טען שזהו 'הימנון מאוס'. הרב שמואל ברוך שולמן, עשה תעמולה להימנון אלטרנטיבי: השיר 'האמונה' שחיבר הרב קוק¹⁶. בחוגי הפועלים העדיפו משך עשרות שנים לשיר את 'תחזקנה' שכתב חיים נחמן ביאליק. והיו עוד ועוד מוחים ומבקרים. המאבקים על 'התקווה' הוכרעו, כביכול, בטקס הכרזת המדינה במוזיאון תל-אביב ביום ה' באייר תש"ח. שם הושרה 'התקווה' אחר כבוד. אבל, המחלוקת בשאלת ההימנון התחדשו שבועות ספורים לאחר מכן. בקיץ תש"ח פנה משה הלוי, מנהל תיאטרון 'האהל', במכתב למערכת 'דבר' ותבע: 'הבו לנו הימנון חדש'. מאז אנו שומעים כמעט בכל שנה תביעות חוזרות ונישנות להחלפת ההימנון, או, למצער, להחלפת שורות בתוכו. חוגים רדיקליים – כולל חוגים מתבוללים וחסרי שורשים מסורתיים, או חוגים חרדיים קיצוניים – אינם מרפים מכך. גם אישים מרכזיים מתחו ומותחים ביקורות על ההימנון. ביניהם: אורי קיסרי, ד"ר הרצל רוזנבלום, ד"ר דוד לזר, חיים גורי, השופטת מרים בן-פורת ואחרים¹⁷. בשנים האחרונות, הביקורות על 'התקווה' מדגישות כי לא יתכן שזה יהיה הימנונם של אזרחי המדינה הערבים. עד כה, כל התביעות להחלפת ההימנון הלאומי, נידחו. אולם, יש לציין כי כל ממשלות ישראל סירבו לניסיונות שנעשו לעגן את 'התקווה' בחוק.

בנושא 'התקווה', כמו בנושאים אחרים, אנו שומעים את הקולות החריגים התובעים לשנות את ההימנון הלאומי וכמעט שאיננו שומעים את 'הרוב הדומם' המזדהה עם ההימנון ומתרגש ממנו. לעניות דעתי, אחת הסיבות להזדהות של ציבור רחב קשורה לעובדה שירושלים מצויה במרכזו וכי הוא מבליט את העובדה שיסודות המהפכה הציונית אינן רק מרד במסורת הדורות, כי אם גם המשכיות שלה. הזיקה העממית ל'התקווה' מוכיחה כי רוב העם רוצה להדגיש זאת. נפתלי הרץ אימבר כתב שירים רבים נוספים על ירושלים. שיר פחות מוכר נכתב על ירושלים הקונקרטית בשנת 1886, השנה בה הוא עצמו התגורר בה. באותו שיר המשורר הפציר ביהודים לברוח מאירופה, כיוון ש"אדמת אירופה גחלת הנה" ותבע לעלות מייד לירושלים. בשירו אימבר קרא להפסיק את המאמץ היהודי להשתלב בגולה: "שוא תאמר אהיה כעמים, כמוהם, ועמהם, דרכם אבחרה", והציע פתרון אחד: "המלט ההרה... עיר עז לנו ירושלים היקרה". להלן כל בתי השיר 'המלט

ההרה', כפי שהוא פורסם בעתון 'הצביל'¹⁸:

"רוצה, המלט מתוך ההפכה.
עמי, הבט, דרכך נסתרת.
אלפים שנה תדד, חלכה,
עת קץ הגיע, המלט ההרה!

הנה ההרים סביב ירושלים,
עיר עז לנו ירושלים היקרה;
שם תרגיע אתה רפה־ידיים,
רק אל תעמד, המלט ההרה!

שוא תאמר: אהיה כעמים,
כמוהם, ועמהם, דרכם אבחרה.
לא אותך – חילך שאפו צמים...
חילך בזזו, המלט ההרה!

קוית, צפית, שנים אלפים,
תוחלתך – לא נכזבה, עכרה;
שם מקוה ישראל – ירושלים
ברח לך שמה, נא, המלט ההרה!

אדמת ארפה גחלת הנה,
מאש שנאה בוערת נחרה;
גפרית ואש ימטירו שמיה,
מהר, איפא, המלט ההרה!

פן יבוא יום... אן תלכה,
עת סביבך תתחולל הסערה?...
מתוך ההפכה, ברח חלכה,
ברח, עמי, המלט ההרה!

בגולה, בנכר, כהמון מי ימים,
דמע דמעות עינך נגרה,
מנוחתך ידריכוך עמים...
אל תתמהמה להמלט ההרה!

בירושלים תמצא מרגוע לנפשך,
 שם אור עולם יופיע נהרה;
 הרים לה סביב ואלה שומרך;
 שמע, עמי, המלט ההרה!

אימבר טוען בשירו זה, כי יהודי אירופה חיים לצידו של הר געש פעיל וכי עליהם לנטוש מיידית את ארצות מקומות מגוריהם ולהקדים לעלות לירושלים. אמנם, כמה שנים קודם לכן, אחרי 'סופות בנגב' (1881), הושמעו קריאות דומות, אולם רובן לא היו כל-כך נוקבות וכל-כך חד-כיווניות¹⁹. אפילו ב'מדינת היהודים' של הרצל, שפורסמה גם היא בשנת 1886, לא נאמר כי יש לעלות לארץ-ישראל ולירושלים. קריאת-תביעתו של אימבר לעם היהודי לעלות לירושלים, חוזרת גם בשירים אחרים שפירסם באותה העת. למשל, בשיר 'איכה' שפורסם באותה שנה בעיתון 'הצבי'²⁰:

"זה שנים אלפים
 עברו כמים
 עת מירושלים
 הודנו פנה, נדד....

הרימו, בל תגורון,
 נס יה, דגל ישרון,
 האספו בארץ נוד,
 יחד להמתיק סוד,
 איכה לבנות העיר....

הגוים יבנו בקעה ושפיים,
 יחזקו בדקי חומות וקיר,
 ועמי יושב, ייליל בשפתים:
 'איכה ישבה בדד העיר'.

זקני בת-ציון עד מתי עוד
 תבכו, תכבשו פניכם בקיר?
 ומתי תשבו להמתיק סוד:
 איכה עתה לבנות העיר?!

בשיר 'מתניכם יהיו חגורים'²¹, אימבר פונה במיוחד ליהודי רוסיה ושוב קורא: קדימה לירושלים. סיום השיר:

"הלאה, אחי, קוממיות
לירושלים קדימה.
על פסגת המוריה
נפרוש את דגלנו;
אלוהים נפשנו חיה
הוא יצא בצבאותינו.
על מגדלי תלפיות
נס־יה נרימה,
הלאה אחי, קוממיות
לציון קדימה.

נגד המתחדשים והמתקדשים

אימבר שם את עצמו בתווך בין 'החלוצים', אנשי 'היישוב החדש', ובין החרדים, אנשי 'היישוב הישן'. הוא יצא הן נגד "המתחדשים" והן נגד "המתקדשים"²². טענתו, שהיתה מאד חריגה, קבעה כי "שיבת ציון ו'החלוקה'" הן היכין והבועז שעליו נשענת תקרת בית ישראל. תקוותו הייתה: "ובכתב ספר התולדה לדברי הימים לבני ישראל יאמר גם על 'אנשי החלוקה' ראשון לציון הנה הנם"²³. בהקדמה לספרו 'ברקאי' אימבר הדגיש, כי שיריו מוקדשים גם לחרדים "העומדים בלילות לתנות על שבר בת ציון" וגם ל"הולכים לרוח הלאומי" לכוונן מושבות²⁴. באחת מרשימותיו קבע כי הזקנים והזקנות שישבו בארץ ונהנו מן 'החלוקה', הם שסללו את הדרך לתנועה הציונית של הרצל²⁵. החוקר נקדימון רוגל הבליט את העובדה, כי למרות שאימבר נטש את ארץ־ישראל הוא המשיך לחלום שבאחרית ימיו ישוב וישתקע בירושלים. לדבריו, אימבר שאף למכור עותקים רבים מספרו 'ברקאי', וקיווה כי יצבור כספים שיאפשרו לו לחיות בעיר²⁶. תוכניתו זו לא הסתייעה. אימבר חזר והקדיש לירושלים את אחד משיריו האחרונים, שקרא לו 'לירושלים':

"אם אשכחך ירושלים
תדבק לשוני מלקוחי
תמס ילכו כמים
תקותי אוני וכוחי

אחת בחיים בנעורי
ירושלים ראיתי אותך

שנית לך אכונן אשורי
עמי ישוב לראותך"²⁷.

אימבר – הבוהמיין-החילוני – נהג להזכיר את הרהיבית, את המקדש ואת הכותל בשירים רבים. כך, למשל, בשיר "בצאתי ממצרים" כתב על "כתל מערבי לתלפיות/ נבנה מאבני משכיות" (תרנ"א)²⁸. או בשירו "עץ ואבן" (תרנ"ג), כתב כי "שם בירושלים/ בין החומותים/... בעיר צעקה/ מאבני לוחות/ מכתל המערבי"²⁹. או בשיר "שבת נחמו" כתב "האמינו לי, יקרים, / כי אמלא דברי/ עוד אקבצכם, נפזרים, / לציון שם לדבירי!"³⁰. היה ברור לו כי הכותל הוא אתר-האתרים המעיד על זיקתנו לעיר. בשירו 'השבועה'³¹ השביע את אחיו ואחיותיו, כי אחרי מותו יעלו את עצמותיו לירושלים:

"העלו מזה את עצמותי
עלי אדמת נכר נפזרו.
העלו מזה את עצמותי
קברוני בירושלים עירי
שם תמר יינק מלח כליותי..."

צוואה זו הוגשמה שלושים וחמש שנים לאחר מותו. עצמותיו הועלו ארצה בח' אייר תשי"ג (23.4.1953) והוא הובא למנוחת-עולם בהר המנוחות בירושלים³².

הערות

- 1 דיון מפורט על שהותו של נ' ה' אימבר בארץ, ראו: נ' רוגל, תיק אימבר, בעקבות נפתלי הרץ אימבר בארץ-ישראל, ירושלים 1997, עמ' 14-15.
- 2 שם, עמ' 10. ראו גם: י' קבוקוב, נפתלי הרץ אימבר, 'בעל התקוה', לוד תנש"א, עמ' 99.
- 3 ה'צווה שבעל פה' מופיעה בסוף הקדמתו של שמריהו אימבר לקובץ השירים של אחיו, נפתלי הרץ אימבר, שיצא לאור בתל-אביב בשנת 1950. ראו שם עמ' לד-לה.
- 4 ש' שטרייט, פני הספרות, ספר ראשון, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 142-154.
- 5 "ה ייבין, הדואר, שנה ח', גיליון מ"א, כ"ב באלול תרפ"ט
- 6 ד' סדן, מבוא לכל כתבי אימבר, עמ' יא.
- 7 ד' סדן, מבוא לכל כתבי אימבר, עמ' ט'. דברים אלו מובאים בשמו של אליעזר שטינמן, ללא ציון של מראה מקום.
- 8 ראו, למשל, את מאמרו של ד' יודילוביץ בקובץ 'ראשון לציון, תרמ"א-תש"א', ראשון לציון, תש"א.
- 9 אליהו הכהן, 'כיצד הפכה 'התקוה' להימנון, 'עת-מול', 22, נובמבר 1978.
- 10 הרב אביגדור עמיאל טען כנגד 'התקוה' שלא נזכר בה שם אלוהים. דב סדן, השיב לו והצביע על השורה "כל עוד ירחמנו אל זועם". ראו: י' קבוקוב, נפתלי הרץ אימבר, 'בעל התקוה', לוד תנש"א, עמ' 72.
- 11 השורות האחרונות של ההימנון מעידות על זיקתו של אימבר לר' יהודה הלוי. כאשר מלאו שש

- מאות שנה להולדתו של הלוי, אימבר הקדיש לו שיר מיוחד: "דאן יהודה הלוי".
- 12 אחיו, שמריהו, העיד עליו כי כשהיה בן עשר "כבר ידע את התנ"ך כמעט על-פה". כל שירי נפתלי הרץ אימבר, תל אביב 1950, עמ' ז.
- 13 י' קבקוב, נפתלי הרץ אימבר, 'בעל התקוה', עמ' 73.
- 14 מובא אצל קבקוב, שם, עמ' 74.
- 15 ראו, קבקוב, שם, עמ' 75.
- 16 קבקוב, שם, עמ' 77.
- 17 ראו: קבקוב, שם עמ' 78.
- 18 הצבי, גליון 42, תרמ"ו.
- 19 נוסח דומה במקצת – המציע לעלות לירושלים כדי להימלט מן האנטישמיות באירופה – פורסם בעתון 'חבצלת' בשנת 1881. מנסחו, כנראה ישראל דב פרומקין, כתב: "רק בירושלים ינוחמו וכי רק שמה כל תקוותם להרים גדלנו בכבוד, לאור גויים ולנס עמים בשובינו אל קדמות נעורינו ומציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". הדברים מצוטטים על ידי יוסף שלמון בספרו אם תעירו ואם תעוררו, אורתודוקסיה במצרי הלאומיות, ירושלים תשס"ו, עמ' 313.
- 20 השיר מצוטט בכל שירי נפתלי הרץ אימבר, תל אביב 1950, עמ' 7-8.
- 21 שם, עמ' 46-47.
- 22 ראו: ד' שטוק, 'על בעל התקוה', גזית, תמוז-אב, אלול, ת"ש.
- 23 'חבצלת', גליון 30, כ"ה בניסן תרמ"ו (30/4/1884). מצוטט אצל נ' רוגל, תיק אימבר, עמ' 55.
- 24 מצוטט על פי: נ' רוגל, תיק אימבר, עמ' 55.
- 25 שם, 55-56.
- 26 נ' רוגל, תיק אימבר, עמ' 25.
- 27 השיר, שנכתב בתרס"ז, מופיע אצל קבקוב, נפתלי הרץ אימבר, 'בעל התקוה', עמ' 197.
- 28 על פי י' קבקוב, נפתלי הרץ אימבר, 'בעל התקוה', עמ' 182.
- 29 שם, עמ' 179.
- 30 שם, עמ' 186.
- 31 השיר הופיע לראשונה בירחון האמריקני 'המודיע לחדשים', שנה א', גליון ח', אייר תרס"א. ראו: כל שירי נפתלי הרץ אימבר, עמ' 103-104.
- 32 נ' רוגל, תיק אימבר, עמ' 32-33.

"אין לי שום כוונה להתכופף ולהתקפל במאבק על דמותן של מדינת ישראל והחברה הישראלית. אני איאבק ואמשיך להיאבק על מדינת ישראל צודקת, שפויה ומוסרית. כזו הנלחמת ביד ברזל ובנחישות בדורשי רעתה, אך מצד שני אינה מאבדת את ערכיה ואינה הופכת קהת חושים.

"אנו חייבים לשמור על חברה שפויה ומתקדמת, המקדשת את החיים, מקפידה על שלטון החוק ועל עליונות המשפט באופן נחרץ, ונאבקת באלימות ובגזענות ובהדרת האחר רק משום שהוא אחר. זה לא עניין של ימין ושמאל – זה העתיד שלנו ושל ילדינו. זו השאלה באיזו מדינה אנו שואפים לחיות: מדינה שהיא חלק ממשפחת העמים, יהודית ודמוקרטית, מודרנית וסובלנית, או מדינה שמתדרדרת אל מחוזות מסוכנים והרסניים".

שר הביטחון לשעבר, משה בוגי יעלון, בעמוד הפייסבוק שלו, 8.4.16